

УДК 821.161.2:7.036

М. А. Реутова**СТИЛЬОВИЙ СИНКРЕТИЗМ У СИСТЕМІ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ЮРІЯ КОСАЧА**

Характерною особливістю ранніх модерністських форм в українській літературі було те, що вони синтезували різноманітні культурні моделі творчості, часом взаємозаперечні. І це природно, оскільки «чисті» напрямки і стилі існують лише на рівні теорії, на практиці ж ми частіше зустрічаємо взаємопроникність явищ, схрещення різних творчих напрямків. Так було у нашій літературі, до речі, в усі перехідні періоди. Якщо звернутися до розгляду літератури початку дев'ятнадцятого століття, можна спостерігати, що через певні обставини співіснували різні художні методи і стилі, які належали до різних літературних періодів: бурлеск, класицизм, просвітительський реалізм, сентименталізм, романтизм. Неоромантизм початку ХХ ст. теж вважається явищем синтетичного порядку, який охоплював елементи різноступеневої стилістики (символізм, імпресіонізм, натуралізм, романтизм, неокласицизм).

Саме на еkleктизмі стилів в українській літературі на межі століть наголошували українські літературознавці Т. Гундорова та Н. Шумило. Вони звернули увагу на поєднання неоромантизму, символізму та імпресіонізму у творчості Кобилянської; імпресіонізму, неоромантизму і натуралізму у творах Коцюбинського; символізму та імпресіонізму у Вороного, романтизму і реалізму, імпресіонізму і символізму у Чернявського, неоромантизму та імпресіонізму у Васильченка [1, с. 45].

Філософські, мистецтвознавчі енциклопедії та словники зближують поняття синтезу і синкретизму на тій підставі, що у перекладі з грецької мови вони означають з'єднання, змішування. При цьому у результаті ми маємо нову цілість, яка не співвідноситься з простою сумою складових компонентів. Але синтез і синкретизм вирішують різні завдання. Зокрема синкретизм логічно співвідносять з

історично обумовленою, своєрідною формою мистецтва, зокрема народного (ігри-танці людей докласового суспільства, народні хоровади, народна драматична творчість). При цьому ми маємо нерозчленованість художнього мислення, в якому інтуїтивно, а потім і свідомо, об'єднуються в ціле рух тіла і думка, малюнок, колір і слово [2, с. 65].

Синтез же передбачає «міжвидові зв'язки, на відміну від синкретизму, який оперує внутрішніми можливостями однієї форми» [2, с. 67]. При синтезі поєднання частин виявляється більш рухливим, можливе авторське перетворення форм. Як правило, синтез передбачає «змішування» і «з'єднання» частин в ціле. Він конструює нову художню субстанцію, використовуючи можливості різноманітних видів мистецтв [2, с. 68]. Нам видається логічнішим вживання терміну синтез на позначення явищ еkleктичного порядку в українській літературі поч. ХХ ст.

Творчість Ю. Косача є малодослідженою в історії українського письменства, хоча його творчий доробок доволі різноматнітний і потребує різноаспектного дослідження. Перебуваючи в лавах активних діячів Мистецького українського руху (1945–1948), Ю. Косач наполегливо обстоював тезу про необхідність модернізації (оєвропеєння) української літератури, зокрема її стилю. Саме тому вкрай важливим видається дослідження проблеми стилю української повоєнної літератури, а також вивчення питання стильових домінант письменника-експериментатора Ю. Косача. Незважаючи на широку перспективу проблематики, сьогодні такої ґрунтовної наукової праці ще не існує. За винятком праць західноукраїнських і еміграційних міжвоєнних критиків, творчість Ю. Косача не отримала належної критичної рецепції. Однак і рецензії та редакційні огляди С. Гординського, Л. Бурачинської, Л. Нигрицького містили лише побіжний аналіз проблематики творів і рис індивідуальної манери автора. Також і публікації Я. Гординського, О. Дніпровського, Д. Донцова, М. Гнатишака, що вирізнялися ціліснішим підходом до проблем поетики, мали оглядовий характер. Ґрунтовнішими у цьому контексті є розвідки сучасних українських дослідників В. Агеєвої, С. Андрусів, Р. Горака, С. Романова, С. Антонович, І. Сквирської.

Окремо як присутній фактологічний матеріал слід відзначити оприлюднені у 1990-х рр. спогади сучасників Ю. Косача його колег-літераторів Б. Бойчука, Г. Костюка, У. Самчука, Ю. Шереха.

В історичній прозі Ю. Косача більшою мірою виявлені творчі пошуки, що призвели до взаємопроникнення й функціонування рис різних літературних напрямів і течій при домінуванні однієї. Експериментаторський характер творчості Ю. Косача зумовив переплітання в його прозі ознак різних стилів таких як сюрреалізм, імпресіонізм та орнаменталізм.

Зауважимо, що представник діаспори Юрій Косач на літературному поприще виступив не тільки як романіст, а як критик та теоретик літератури. У мурівській «Арці» були видрукувані найкращі його розвідки про світове мистецтво: «Театр екзистенціалізму», «Нотатки про сюрреалізм» та «Золота тростина». Ці статті засвідчили не лише енциклопедичні знання Ю. Косача в царині світового письменства, а й зарекомендували його як поважного дослідника-публіциста, котрий уміє органічно поєднувати у викладі скрупульозний науковий аналіз із пристрасністю висвітлення актуальних духовних потреб доби. У цьому зв'язку С. Павличко слушно констатувала, що «в них не тільки вводилися відповідні поняття й терміни, називалися імена (Кіркегор, Анре Бретон, Джойс, Пруст, Лорка, Клодель, Сартр, Сімона де Бовуар, Камю та ін.), але й на свій спосіб вони наближалися до ізолюваного від Європи українського світу, інтегрувалися ним» [6, с. 78]. Постійно стежачи за стильовими інноваціями у світовому письменстві, не обминає Ю. Косач і такого явища, як сюрреалізм. Послугуючись літературознавчим інструментарієм, що характеризує автора «Нотаток про сюрреалізм» як високопрофесійного європейського критика, він послідовно, крок за кроком, вибудовує теоретичне підґрунтя естетичних основ сюрреалістичної манери письма: «Сюрреалізм, з одного боку, – це дійсно автоматичний запис того, що диктує підсвідомість, та внутрішня сила асоціацій, що, позбавлені якихсь проміжних ланок цілості, для нас уже втрачають логічність. А, з другого боку, це езогеризм, що ним, зрештою, відзначається взагалі сучасна естетика. Художні твори треба розшифровувати, вони

зрозумілі тільки для вибраних» [2, с. 664]. Подальші теоретизування навколо естетичних засад сюрреалізму, його світоглядних концептів автор вдало поєднує з текстовим аналізом творів провідних зарубіжних сюрреалістів таких як-от: А. Бретон, Г. Мунк-Петерсен, Незвал, А. Мішо та ін. Залучення до розгляду творчого доробку представників різних європейських літератур дало змогу Ю. Косачеві визнати, що новаторство й революційність сюрреалістичної манери відтворення світу полягає в тому, що поетична активність митців нашої доби, незалежно від їх національних особливостей, конкретизована в вражливості на предмет, на істоту предметів, на їхній зв'язок, на зв'язок із космосом, не тільки незалежно від «контролю розуму», так як це ми звикли називати, поза всякою логікою й упередженістю, а проте підпорядковано якійсь внутрішній логіці, якійсь таємничій, суб'єктивній правді. Виявленням цієї правди, таки справді чужої й невідомої, нашим банальним уявленням про логічність і зв'язаність явищ, і є мистецькою подією.

Традиції сучасних сюрреалістів, на думку Ю. Косача, йдуть від творчості Дж. Джойса та М. Пруста, і хоча творчість нового покоління літераторів-авангардистів позначена поглибленим психоаналізом, проте вони активно послуговуються художніми методами своїх попередників. Чи найбільше імponує публіцистові бачення сюрреалістами проблеми свободи письменника: «Сюрреалізм існує як нова естетика, як світ візій, зумовлених тільки особистим вибором письменника, його цілковитою свободою поєднувати, здавалося б, не поєдане, керуватись в упорядковуванні вартостей, явищ, предметів, ситуацій своєю власною логікою, яка нічого спільного не має з традиційним поняттям розумової логіки» [2, с. 669].

Зіставляючи художні здобутки сюрреалістів 20-х рр. ХХ ст. із новаційними пошуками покоління 40-х рр., Ю. Косач наголошує: твори молодшого покоління позбавлені деструктивності, замість проповідування тотального космополітизму їх словесні витвори позначені увагою до національних традицій. Так, відгук фольклорних традицій та літературної класики, на думку публіциста, найбільш помітно спостерігається у творчості Луї Арагона, Гарсія Лорки, Леонори

Каррінгтон, Юзефа Мрози. Публіцист висновує, що зародження сюрреалістичної традиції як у Європі, так і в Америці, утворення літературних сюрреалістичних об'єднань, дають право називати сюрреалізм новим мистецьким світоглядом.

Сюрреалістична стилістика представлена у романі Ю. Косач «Рубікон Хмельницького». У творі постає перекручена дійсність, завдяки багатьом картинам сну, причому подекуди важко з'ясувати, де сон починається, де закінчується. Сновидіння у творі стають такою ж повноправною хронотопною площиною, як і реальна дійсність. «Нуає зареготався. Він як живого побачив перед собою мертвого кардинала Мазаріні і чув як той промовляє слова: «Я прикидаюсь, я викручуюсь, я пом'якшую, я пристосовуюсь, наскільки мені це можливо, але в наглій потребі покажу, на що я здатен». Нуає повторював за мертвим кардиналом та почав жестикулювати» [3, с. 90]. У наведеному уривку Нуає не може розмежовувати грані «реальності» та «нереальності». Герой бачить мертвого кардинала Мазаріні, розмовляє з ним та виконує дії, ніби повторюючи за героєм, проте жодних дій Мазаріні не демонструє.

Іноді Косачеві герої перебувають у стані божевілля: «Біси і змії вселились у Хмельницького. Таке бувало з ним: западав на шаленість, коли йому не велося, коли не міг подолати злої долі, тоді весь світ ставав поперек дороги: було темно й чорно й болісно. Утопив би жмагу війни, кривавій січі, але війни не було, то ж топив її в вині, не знаючи міри. Четвертий день і четверту ніч учтували, не встаючи від столу, а Аргусовому дворі, й лячно було глядіти на Хмельницького, що горів увесь, а найбільше в очах шалених, де блимали сині, пекельні вогні, це біси заволоділи ним. Бо на погибель свою пив, не на славу» [3, с. 239]. У стані алкогольного оп'яніння гетьман починає марити та робити не обдумані вчинки: «Сів у крісло, поклавши на стіл свою чорну кирею, шпагу й рукавиці. Привидівся йому Суботів, дружина та син Остапчик. І пішов він усіх рубати» [3, с. 239]. Далі подається психічний стан, у якому перебуває гетьман, який характеризується сильним і глибоким переживанням, яскравим зовнішнім проявом, звуженням свідомості і зниженням самоконтролю. І тільки проливши

кров, афективні розлади Хмельницького вже перебувають у пасивному стані: «Проливши кров, Хмельницький потахнув. У грудях вже не лютувало нестри душі розвиднялось. Капітан був бадьорий, і очі його в чорних яминах палахкотіли гарячими жаринами» [3, с. 241].

Тобто сюрреалізм у зазначеному романі більшою мірою спирається на досвід сновидінь, галюцинацій, марень та містичних видінь.

У романах Ю. Косача певною мірою представлені й стилеві ознаки імпресіонізму. Відомо, що однією з головних рис поетики імпресіоністичного тексту є створення суб'єктивного образу світу за допомогою передачі вражень. Персонажі романів Юрія Косача бачать світ крізь призму своїх відчуттів, предметний світ ніби заломлюється у їхній свідомості. Це і породжує специфічного оповідача роману, кут зору якого можна ідентифікувати з кутом зору якогось персонажа.

Зазвичай автор відтворює зовнішність персонажів через враження іншої особи, висуває на перший план не так сукупність прикмет особистості, як враження від неї інших героїв: «Старостинський державець, Семен Височан, воїн і рубайло, широкої душі осадчий. З ним випито немало, вино радар він сам на золотому Подністров'ї, а благочестія грецького горловий оборонець і кипить серцем по Кумейках і усій козацькій ганьбі й сам обіцяє підняти п'ятнадцять тисяч покутян» [3, с. 245]. У наведеному фрагменті лексема «з ним випито немало...» вказує, що характеристика Семена Височана подається з суб'єктивної позиції, зокрема її виголошує Лукашевич. Найчастіше характеристика персонажів подається через діалоги інших героїв твору. П'єр Шевальє так описує Барабаша, розповідаючи про нього ротмістру Генцелю: «Був це молодий, до тридцяти років, пре гладкий на обличчі, мов панянка, з чубом, що, мов вороняче крило, спадав на ясне, високе чоло, в атласному жупані, із самоцвітними застіжками, з дорогої різьби пістолями за поясом, небуденний, делікатний в поведінці чоловік» [3, с. 105].

Портретні характеристики в романі Ю. Косача є однією з важливих форм опосередкованого психологізму. Прикметною ознакою Косачевого стилю є акцентація на зображенні очей: «Карі, недовірливі очі, що рідко, здається бували рахманними, під стріхою густих

брів, впирались у бесідників, хотіли проглядіти їх наскрізь. А іноді займались жаром, наче вогні, жевріли тихою таємною радістю, щоб за мить погаснути в бездонній, жалібній безнадії» [49, с. 89]. Інші деталі портрету найчастіше усуваються на другий план: «Був неймовірно худий, сама шкіра й кості, лице, посіріле від вітру, пороху й сонця, але очі вабили: спалахували блискавицями, був у них вогонь, що його ніхто не вгасив би». У наведеній цитаті «очі» відображають внутрішній стан героя, що свідчить про творення Косачем психологічного портрету.

Також віднаходимо зразки імпресіоністичного пейзажу у романах Ю. Косача. Письменник не ставить собі за мету «фотографічне» відтворення дійсності, а зображує навколишню природу у зв'язку з настроями героя.

Спіраючись на класифікацію Л. Каневської, зауважимо, що у романах Ю. Косача переважають пейзажі-проекції, в яких проектується певні емоції, хвиливі настрої та почуття. У пейзажаї поглиблюється виражальність, посилюється антропоцентризм. Назагал змінюється ракурс бачення: письменника цікавить більше те, що діється в душі персонажа у переломно-кульмінаційний момент (інтровертний психологізм), ніж те, що навколо нього. На перший план Ю. Косач виводить окремо акцентовані пейзажні образи, що увиразнюють (чи, точніше, оголюють) риси персонажного портрета зсередини. Наприклад, фрагменти сумного морського пейзажу (і такого ж внутрішньо-духового) епізодично знаходимо в романі Косача «День гніву»: «Хмельницький задумався. Чутно було шепіт моря що все ближчало. Туга було в його голосі. Стали над морем. Воно підходило, тихо шамшуючи по піску, наче пес приповзло до ніг і лизало їх. Вал за валом ішов, грайморе гуляло, гостра брижа викидала з піною тріски, шмаття, принесене здалека. І шуміло-треба було його перекрикувати. Ненаситне, роздавалось, куди лиш око зайняло, сіре, напутне, лиховісне. Хуртовина йшла. І Богданова туга, мов це море, бездонна» [2, с. 96]. Психологічний пейзаж передається за допомогою семантики кольору «сірий», який є кольором смутку, нещастя, а також завдяки використанню тропів, зокрема

метафори, персоніфікації, порівняння: «Воно (море) підходило, тихо шамшучучи по піску, наче пес приповзло до ніг і лизало їх». У наведеній цитаті вбачається імпліцитний паралелізм: «хвилі підходять до берега» як «біль підходить до горла людини». «Хвилі» виступають як носії болю, а берег їх крайня межа. Функція подібної метафоричності – показ нестерпних почуттів, які наздолали гетьмана. Для підкреслення такого почуття романіст вдається до порівняння «наче пес приповзло до ніг і лизало їх». Використання порівняння свідчить про те, що пора нещастя та випробувань вже настала для Хмельницького і лиже йому ноги.

Одним із найважливіших засобів творення імпресіоністичного тексту є безпосередня фіксація вражень. Ю. Косач вибудовує стиль свого роману на основі зорових образів. Письменник тонко й майстерно використовує гру кольорів, світла і тіні. Найрізноманітніші барви та відтінки наповнюють роман, роблять його надзвичайно насиченим і яскравим.: «З'являлися і зникали, вабили, подавали сигнали світло і тінь, вони робили стіну сірою, пістолі – яскраво-жовтими, Стренд – сірим, омнібуси – яскарово-жовтими в очах лицаря Магнуса, коли він лежав та спостерігав, як рідке золото то спалахує, то тьмяніє з дивовижною спритністю живої істоти» [2, с. 156]. Текст немовби зітканий з яскравих кольористичних мазків: жовті черевики, червоні троянди, зелена нитка, синій конверт, чорний пістоль, рожеве плаття, білий галстук, сива голова. «Барвистість» роману є особливістю імпресіоністичного стилю, адже здатність уявляти та бачити колір належить до сфери зорових відчуттів. Колоративні епітети утворюють розгалужені синонімічні ряди, що робить мову автора ліричною, а також створює нові асоціативні зв'язки.

Імпресіоністичний засіб відтворення дійсності колоративна лексика несе інформацію не лише про колір того чи іншого предмета, а й неповторно ілюструє внутрішні риси персонажів роману, тобто є засобом характеротворення. Особливістю літературного імпресіоністичного стилю є вживання колоративної лексики у переносному значенні, а також колірна номінація того, що зазвичай не має або не потребує колірного атрибута: «Парк зринав довгою зеленою смугою

під голубим склепінням і з ефемерною рожевою плямою високо вгорі...» [2, с. 76].

Отже, не можна заперечувати того факту, що творчі пошуки Ю. Косача призвели до взаємопроникнення й функціонування рис різних літературних напрямів і течій, зокрема звернення письменника до ознак сюрреалістичного та імпресіоністичного стилю. Вкраплення імпресіонізму наявне в романах «День гніву» та «Рубікон Хмельницького». Для цих романів характерна нарація від першої особи, а їх сюжетну основу становить плин думок та емоцій ліричного героя, що перебуває у своєрідному стані сповіді. Для роману «Рубікон Хмельницького» характерне занурення у власний внутрішній світ, що майже завжди пов'язується зі спогадами та мріями про Ганну, старшу доньку гданського майстра Гондіюса. Риси сюрреалізму представлені у романі «Рубікон Хмельницького», бо наявні сновидіння, галюцинації, марення та містичні видіння героїв твору.

Література

1. Гундорова Т., Шумило Н. Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ ст.) / Т. Гундорова, Н. Шумило // Слово і час. – 1993. – № 1. – С. 55-56.
2. Косач Ю. Нотатки про сюрреалізм / Ю. Косач // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. – К.: Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 661-669.
3. Косач Ю. М. Рубікон Хмельницького: [роман] / Ю. Косач. – К.: Україна, 2001. – 255 с.
4. Косач Ю. Історичні твори [Текст]: в 3 кн. / Юрій Косач. – К.: Персонал, 2010. – Кн. 2: День гніву: [повість] / [упорядкув. Р. Радишевського]. – 2010. – 478 с.
5. Павленков Ф. Ф. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб. – Т. 31 – 1901. – 453 с.
6. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко; [упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко]. – Вид. 2-е. – К.: Основи, 2009. – 679 с.

Анотація

М. А. Реутова. Стильовий синкретизм у системі індивідуального стилю Юрія Косача

Мета статті полягає в окресленні взаємозв'язків і взаємовплив різних стильових течій у романах Юрія Косача, з'ясуванні сюрреалістичних та імпресіоністичних елементів поетики його творів. Актуальність статті зумовлена потребою комплексного і науково-об'єктивного вивчення творчого доробку Юрія Косача, відсутністю ґрунтовних системних досліджень його індивідуального стилю. Предметом дослідження виступають історичні романи Юрія Косача «Рубікон Хмельницького» та «День гніву».

Експериментаторський характер творчості Ю. Косача зумовив переплітання в його прозі ознак різних стилів таких як бароко, експресіонізм, сюрреалізм, імпресіонізм та орнаменталізм. У статті докладно розглядаються теоретичні праці Ю. Косача, які присвячені огляду сюрреалістичного стилю. Зокрема, детально проаналізовано його статтю «Нотатки про сюрреалізм».

У висновках доведено, що творчі пошуки Ю. Косача призвели до взаємопроникнення й функціонування рис різних літературних напрямів і течій, зокрема звернення письменника до ознак сюрреалістичного та імпресіоністичного стилю.

Ключові слова: синкретизм, синтез, сюрреалізм, імпресіонізм, пейзаж, галюцинації, сновидіння.

Аннотация

М. А. Реутова. Стилевой синкретизм в системе индивидуального стиля Юрия Косача

Цель статьи заключается в определении взаимосвязей и взаимовлияний различных стиливых течений в романах Юрия Косача и выяснении сюрреалистических и импрессионистических элементов поэтики его произведений. Актуальность статьи обусловлена необходимостью комплексного изучения творчества Юрия Косача, отсутствием глубоких системных исследований его индивидуального стиля. Предметом исследования выступают исторические романы Юрия Косача «Рубикон Хмельницкого» и «День гнева».

Экспериментаторский характер творчества Ю. Косача обусловил переплетение в его прозе черт разных стилей, таких как барокко, экспрессионизм, сюрреализм, импрессионизм и орнаментализм. В статье детально рассматриваются теоретические труды Ю. Косача, которые посвящены

обзору сюрреалістического стиля. В частности, детально проанализировано его статью «Заметки о сюрреализме».

В выводах аргументировано, что творческие поиски Ю. Косача привели к взаимопроникновению и функционированию черт разных литературных направлений и течений, в частности обращение писателя к признакам сюрреалистического и импрессионистического стили.

Ключевые слова: синкретизм, синтез, сюрреализм, импрессионизм, пейзаж, галлюцинации, сновидения.

Summary

M. A. Reutova. The Stylistic Syncretism in the Individual Style of Yuriy Kosach

The purpose of the article is to identify the interrelations and mutual effects of different stylistic trends in the novels by Yuriy Kosach and clarifying surreal and impressionistic elements of the poetics of his works. The relevance of the article is due to the need of studying of the art of Yuriy Kosach and lack of deep systemic studies of his individual style. The subject of the research is historical novels by Yuri Kosach «The Khmelnytsky's Rubicon» and «The Day of Wrath».

Experiment nature of creativity of Yuriy Kosach explains interweaving in his prose of features of different styles such as Baroque, Expressionism, Surrealism, Impressionism and Ornamentalism. The paper discusses in detail the theoretical work of Yuriy Kosach that focuses on surreal style. His article «Notatki about surrealism» is analyzed in detail

In a conclusion it is reasoned that creative pursuits of Yuriy Kosach led to interpenetration and operation features of different literary trends and movements, in particular appeal of the writer to surreal and impressionistic style.

Key words: syncretism, synthesis, surrealism, impressionism, landscape, hallucinations, dreams.

Інформація про автора

Реутова Марія Андріївна – ORCID: 0000-0002-9340-0059; аспірантка кафедри історії української літератури та фольклористики Донецького національного університету; вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна